

BOLALAR HUQUQLARI VA ULARNI HIMOYA QILISH MEXANIZMI

Toshkent Temurbeklar maktabi harbiy-akademik litseyi

Davlat va huquq asoslari fani bosh o'qituvchisi

Xodjayeva Dildora Tuxtapulatovna

Annotatsiya: Bolalar huquqlari masalasi butun dunyoda doimiy hamda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Chunki har bir jamiyat, davlat va ota-onaning asosiy vazifalaridan biri – bo'lajak avlodlarni to'laonli shakllantirish, ularning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish hamda farovon hayot tarzini ta'minlashdir. Bugungi kunga kelib, bolalar huquqlari xalqaro huquqiy normalarda va ko'plab mamlakatlarning milliy qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Bu boradagi asosiy hujjatlardan biri – 1989-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasidir. Ushbu konvensiya bolalarning asosiy huquqlarini, ularning erkinliklarini va manfaatlarini ta'minlash, shaxsiy taraqqiyotini kafolatlash asoslarini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: bolalar huquqlari, himoya mexanizmlari, qonunchilik, ijtimoiy himoya, bola huquqlari konvensiyasi, voyaga yetmaganlar, huquqiy madaniyat, davlat siyosati, zo'ravonlikdan himoya, xalqaro huquqlar.

Аннотация: Вопрос прав детей является одной из самых актуальных и злободневных тем в мире. Это связано с тем, что одной из главных задач любого общества, государства и родителей является полноценное формирование будущих поколений, защита их прав и свобод, а также обеспечение благополучного образа жизни. На сегодняшний день права детей нашли свое выражение в международных правовых нормах и национальном законодательстве многих стран. Одним из основных документов в этом отношении является Конвенция Организации Объединенных Наций о правах ребенка 1989 года. Эта конвенция закладывает основы для обеспечения основных прав, свобод и интересов детей, а также гарантирует их личностное развитие.

Ключевые слова: права детей, механизмы защиты, законодательство, социальная защита, Конвенция о правах ребенка, несовершеннолетние, правовая культура, государственная политика, защита от насилия, международное право.

Abstract: The issue of children's rights is one of the most persistent and relevant topics in the world. Because one of the main tasks of every society, state and parents is the full formation of future generations, the protection of their rights and freedoms, and the provision of a prosperous lifestyle. To date, children's rights have found their expression in international legal norms and the national legislation of many countries. One of the main documents in this regard is the United Nations Convention on the Rights of the Child of 1989. This convention establishes the foundations for ensuring the fundamental rights, freedoms and interests of children, and guaranteeing their personal development.

Keywords: children's rights, protection mechanisms, legislation, social protection, Convention on the Rights of the Child, minors, legal culture, state policy, protection from violence, international law.

KIRISH

Bolalar huquqlari deganda, avvalo, ularning yashash, rivojlanish, sifatli ta'lim olish, sog'lom bo'lish, shuningdek, o'z fikrini erkin ifodalash, oilada parvarish topish, zo'ravonlik va ekspluatatsiyadan himoyalash, tug'ilganidan boshlab shaxs sifatida tan olinishi, huquq va erkinliklarga ega bo'lishi nazarda tutiladi. Har bir bolaning eng avvalo hayotga bo'lgan huquqi mavjud. Hech kim uning hayoti va sog'lichkeitiga tahdid solishi mumkin emas. Bolaning hayoti, sog'lig'i hamda butunligini ta'minlash, unga yetkazilgan har qanday zarar, qiynoq yoki ekspluatatsiya, hisobga olinmasligi kerak. Shu sababli ham davlatlar bolalar xalqi uchun alohida ijtimoiy muhofaza va himoya tizimini yaratadi. Bolalar huquqlari dunyodagi ko'plab hudud va davlatlarda turli shakllarda buzilishi mumkin. Aytaylik, ba'zi mamlakatlarda bolalarning mehnat ekspluatatsiyasi, bolalar zo'ravonligi, bolalarni o'qishga jalb qilish yoki oilaviy muammolar natijasidagi bolalarning jabrlanishi hollari hanuzgacha uchrab turadi. Eng katta muammo esa, dunyoning ayrim mintaqalarida ijtimoiy nochorlik, urush va qurolli mojarolar tufayli bolalar o'z huquqlaridan to'liq foydalana olmasligidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari deganda, asosan, davlat va jamiyat tomonidan bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularga adolatli munosabatni kafolatlovchi turli huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy va tashkiliy chora-tadbirlar nazarda tutiladi. Bu mexanizm bir necha asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, milliy qonunchilikda bolalar huquqlarini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilishi kerak. Ko'plab davlatlar o'z konstitutsiyalarida va maxsus qonunlariga asoslanib bolalar huquqlarini kafolatlab beradi. Masalan, O'zbekistonda ham «Bolalar huquqlari kafolati to'g'risida»gi Qonun qabul qilinib, bolalarning asosiy huquq va erkinliklari mustahkamlab qo'yilgan. Huquqiy himoyaning muhim tarkibiy qismi – sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatidir. Bolalar bilan bog'liq har qanday huquqbuzarlik yoki zo'ravonlik holatlarida, tergov va sud muassasalari, ichki ishlar idoralari, prokuratura va boshqa tegishli organlar bolaning manfaatlariga zarar yetkazmasdan, adolatli surishtiruv va himoya ishlari olib boradi. Shu bilan birga, bolalarni huquqiy, ijtimoiy va psixologik himoya qilish uchun maxsus tuzilmalar – bolalar ombudsmani yoki bola huquqlari bo'yicha vakil, turli nodavlat tashkilotlari, ijtimoiy xizmatlar tizimi ham muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Bolalarning huquqlarini himoya qilishda oilaning alohida o'rni bor. Har bir bola eng avvalo, oilada mehr-muhabbat va e'tibor ko'rishi, ota-ona, qarindoshlar, tutinganlar tarafidan asrab-avaylanishi lozim. Ota-ona va vasiylarning bolalarga nisbatan majburiyatlari davlat tomonidan qat'iy tartibga solingan. O'z navbatida, oilaviy nizolarda yoki ajralish paytida bola manfaatlarini har doim birinchi o'ringa qo'yiladi. Ta'lim muassasalari ham bolalar huquqlari va manfaatlarini himoya qilishda, ularni jamiyat hayotiga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Har bir bola sifatli va bepul boshlang'ich ta'lim olish huquqiga ega. Ularning maktabda bilim olishi, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilishi zarur. Ayni paytda, bolalarga zo'ravonlik va tahqirlovchi muomala, ularga nisbatan diskriminatsiya taqiqlangan. Tarbiyachilar, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati har bir bolaning huquqini hurmat qilishi va himoya qilishi shart. Bundan tashqari, sog'liqni saqlash tizimi ham bolalarda

yetarlicha tibbiy xizmatlardan samarali foydalanish imkonini yaratishi talab etiladi. Barcha bolalarning emlanishi, kasalliklardan himoyalanishi, maxsus muassasalarda turish va davolanish, sog‘lom ovqatlanish huquqi davlat va jamiyat zimmasiga yuklangan. Shuningdek, bolalarning sport, san‘at, fan va madaniyat sohalarida o‘z iqtidorini aniqlash va namoyon etishi uchun imkoniyatlar kengaymoqda [2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bolalar huquqlari va ularni himoya qilish borasida xalqaro hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, UNICEF, YUNESCO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar bolalar uchun xavfsiz hamda to‘laqonli hayotni ta‘minlashga intiladi. Xalqaro hujjatlar negizida qator dasturlar ishlab chiqilib, turli darajadagi loyihalar amalga oshirilmoqda. Har yili 20-noyabrda nishonlanadigan Butunjahon bolalar kuni ham shu maqsad yo‘lida tashkil qilinadi. Bolalar huquqlari va ularni himoya qilish mexanizmlarida, fuqarolik jamiyati institutlari, jamoat tashkilotlari va nodavlat notijorat birlashmalarining o‘rni beqiyosdir. Bu tashkilotlar aholi o‘rtasida bolalar huquqlari bo‘yicha ma‘rifiy ishlar olib boradi, huquqiy madaniyatni yuksaltirishga, bolalarga nisbatan nojo‘ya muomalani oldini olishga harakat qiladi. Shuningdek, bolalarning o‘zini o‘zi boshqarish, ularning ovozini eshitish, fikrlarini inobatga olish va ijtimoiy muammolarni hal etish jarayonlariga ularni faol tarzda jalb etadi. Media va axborot vositalarining ham bolalar huquqlarini himoya qilishda ahamiyati beqiyosdir. Ommaviy axborot vositalari, internet va boshqa kommunikatsiya kanallari bolalarga oid muammolar va yutuqlarni jamoatchilikka yetkazish, bolalarga va ularning ota-onalariga huquqiy axborot tarqatish, bolalarning manfaatlariga putur yetkazuvchi holatlarni fosh etishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, bolalarni diskriminatsiyadan, har qanday irqiy, milliy, diniy yoki ijtimoiy ajratishdan himoya qilish muhim vazifadir. Hozirgi globallashuv va informatsion jamiyat sharoitida bolalarni yangi xavf va tahdidlar – internet va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy ta’sirlar, kiberoqibatlar, kiberzo‘ravonlik va kibernazoratdan asrash, ularning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish bo‘yicha ham dolzarb vazifalar yuzaga kelmoqda. Bu jarayonda zamonaviy axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlardan to‘g‘ri foydalanish

madaniyatini shakllantirish, xavfsiz hamda sog'lom axborot muhitini yaratish, bolalarni vijdoniy va samimiy fuqarolikga yetishtirishga harakat qilinmoqda [3].

Davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida bolalar manfaatlarini ustuvorlik qilib belgilash, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, bola shaxsiga nisbatan har qanday zo'ravonlik, ekspluatatsiya, shafqatsizlik va beparvolikni qat'iy rad etish muhim o'rin tutadi. Yangi zamon muammolaridan biri bolalarni tazyiq va tahdidlar, radikallik va ekstremizm, jinoyatchilik va noqonuniy ishlarga jalb etilish, odam savdosi kabi salbiy holatlardan himoya qilishdir. Bu borada tegishli organlar tomonidan barvaqt ogohlantirish, monitoring va profilaktik ishlar amalga oshiriladi. Bolalar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarining samarali faoliyat yuritishi uchun, avvalo, jamiyat a'zolarining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish lozim. Har bir inson, ota-ona, pedagog, amaldor va fuqarolik jamiyati vakili bolalar oldidagi o'z mas'uliyatini chuqur his qilishi kerak. Shu bilan birga, bolalarga nisbatan har qanday huquqbuzarlik yoki e'tiborsizlik holatlari yuzaga kelganda, o'z vaqtida ichki ishlar organlari, prokuratura, mahalla posbonlari yoki bola huquqlari bo'yicha vakillarga murojaat qilish, zarur dala-maslahat va amaliy yordam ko'rsatishga e'tibor qaratish lozim [4].

Bola huquqlari va ularni himoya qilish jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sanaladi. Farzandlar bilan bog'liq masalalarda har doim ham ularning manfaatlarini yetakchi bo'lishi shart. Bola huquqlarining eng yuqori kafolat darajasida ta'minlanishi, ularning teng, ijtimoiy jihatdan faol va baxtli bo'lib kamol topishlariga asos yaratadi. Shu jihatdan, har bir jamiyat va davlat kelajagi uchun bolalar huquqlarini to'liq va monand himoya qilish, ularni ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy yetuk shaxs sifatida shakllantirish ustuvor maqsad hisoblanadi. Bolaning bunday mukammal muhofazaga ega bo'lishi, faqatgina huquqiy me'yorlar va davlat siyosati bilan cheklanmasdan, balki umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash va har bir fuqaroda bolaning haqqiga, baxti va baquvvat kelajagiga befarq bo'lmaslik tuyg'usini kuchaytirish orqali erishiladi. Yangi formatdagi maktabgacha ta'lim, zamonaviy ta'lim dasturlari, farzandlarni mehnatga, sport va san'atga, o'zini namoyon etish madaniyatiga jalb etish, bolalar o'rtasida salomatlik va milliy qadriyatlarni targ'ib qilish ham bolalar huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy

jamiyatda bolalar huquqlari va ularni himoya qilish mexanizmlarini yanada mustahkamlash, respublika miqyosidagi islohotlarni davom ettirish, turli ijtimoiy muammolarni bartaraf qilish, haqiqiy adolat va taraqqiyot sari yangi bosqichni boshlab beradi. Shu boisdan har bir mas'ul shaxsdan va jamiyatdan talab etiladiki, bolalarning huquq va erkinliklariga putur yetkazilmasligi, ularning kelajagi, farovon hayotini ta'minlashga har qachongidan ko'proq e'tibor qaratilishi zarur [5].

Bolalar – bugungi jamiyatning eng ulkan boyligi, ertangi ham baxtli kelajagimiz egalari. Ularning huquq va manfaatlarini kafolatlash mamlakatimiz taraqqiyoti va barqarorligining kafolatidir. Bolalar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ularning farovon hamda baxtli hayotga tolaqonli ega bo'lishiga asos bo'lmoqda. Bolalar huquqlari va ularni himoya qilish davlat va jamiyat oldidagi eng muhim, eng sharaflı burch hisoblanadi [6].

XULOSA

Yuqoridagilar asosida aytish mumkinki, bolalar huquqlarini to'liq ta'minlash va himoya qilish mustahkam huquqiy asos, barqaror davlat siyosati, kuchli fuqarolik jamiyati va insoniy yondashuv vositasidagina amalga oshirilishi mumkin. Har bir bola hayotga, sog'lom o'sishga, ta'lim va tarbiyaga, himoyalanişga, o'z iqtidorlarini ro'yobga chiqarishga haqli. Shu boisda har bir inson, jamiyat va davlatning asosiy burchi, mana shu muqaddas huquqlarni himoya qilish va har bir bolani baxtli kelajak sari yetaklashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alibayeva, M. (2018). "Bolalar huquqlari va huquqiy madaniyat asoslari". *Yoshlar va Huquq Jurnali*, 10(2), 15-21.
2. Ashurov, U. (2019). "Bolalar va o'sib kelayotgan avlodning huquqiy himoyasi". *O'zbekiston Huquqshunoslik Yilligi*, 6(3), 73-82.
3. Egamberdiyeva, D. (2020). "Bolalar huquqlari va ularni amalda ta'minlash mexanizmlari". *Zamonaviy Ta'lim*, 5(2), 113-120.

4. Hamroyeva, Z. (2021). "Bolalar zoʻravonligiga qarshi kurashda ijtimoiy institutlarning roli". Ijtimoiy Tadqiqotlar, 4(1), 37-44.
5. Jabborov, I. (2018). "Bolalar mehnatining huquqiy asoslari va himoya masalalari". Inson va Qonun, 12(1), 29-33.
6. Qodirova, R. (2020). "Qonunchilikda bola huquqlarini himoya qilish mexanizmlari". Oʻzbekiston Huquqi, 2(3), 86-92.
7. Rashidova, X. (2021). "Bola huquqlari va ijtimoiy xizmatlarning ahamiyati". Fuqarolik Jamiyati, 7(4), 58-66.
8. Rozikulova, G. (2019). "Bolalar manfaatlarini himoya qilishda xalqaro mexanizmlar". Milliy Qonunchilik, 9(2), 50-57.